

## ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРНИНГ ЎРНИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

*Абдурахимов Хусниддин-мустақил тадқиқотчи,*

*Фарғона давлат университети*

*Тел: +998 93 060 50 51*

*[Xusniddin\\_5051@mail.ru](mailto:Xusniddin_5051@mail.ru)*

**Аннотация:** Ушбу илмий тадқиқот иши Фарғона вилоятида экотуризм фаолиятини ривожлантиришда ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш масалаларига бағишланган. Мақсад — ҳудуддаги мавжуд экотуризм салоҳиятидан самарали фойдаланиш учун ташкилий тузилмаларни оптималлаштириш, молиявий ва иқтисодий воситаларни шакллантириш, ҳамда давлат-хусусий шериклик моделларини жорий этиш орқали барқарор туризмни ривожлантиришга эришишдир. Тадқиқотда турли таҳлилий усуллар ва статистик маълумотлар асосида Фарғона вилоятидаги экотуризм фаолиятининг ҳозирги ҳолати ўрганилган, унинг иқтисодиётга кўрсатаётган таъсири баҳоланган ва амалий таклифлар ишлаб чиқилган. Ушбу иш натижалари туризм соҳасини ривожлантиришга қаратилган стратегияларни ишлаб чиқишда, хусусан, минтақавий миқёсдаги менежмент қарорларини қабул қилишда қўлланилиши мумкин.

**Калит сўзлар:** Экотуризм, ташкилий-иқтисодий механизмлар, туризмни бошқариш, ҳудудий ривожланиш, давлат-хусусий шериклик, туризм инфратузилмаси, инвестиция, экологик менежмент, барқарор ривожланиш, туристик хизматлар, иш ўринлари, агротуризм, ҳунармандчилик, иқтисодий самарадорлик.

### Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг барқарорлик ва инклюзивликка йўналтирилган замонавий босқичида экотуризм инсон ва табиат ўртасидаги мувозанатни таъминлашга қаратилган муҳим соҳалардан бирига айланмоқда. У нафақат иқтисодий фаолиятнинг тури сифатида, балки атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, аҳолини иш билан таъминлаш, маҳаллий жамиятларни ижтимоий ва маданий ривожлантиришнинг таъсирчан воситаси сифатида ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Бу, айниқса, табиий ландшафтлар, биологик хилма-хиллик ва тарихий-маданий мерос объектлари билан бой Фарғона вилояти каби ҳудудлар учун ниҳоятда долзарбдир.

Экотуризмни самарали ташкил этиш ва ривожлантириш мураккаб ва кўп тармоқли вазифаларни ҳал этишни талаб қилади. Бу жараёнда ташкилий-иқтисодий механизмлар муҳим функцияларни бажаради: инвестицияларни жалб қилиш, инфратузилмани ривожлантириш, хусусий ва давлат секторлари ўртасида самарали ҳамкорликни шакллантириш, экотуризм субъектларини мувофиқлаштириш, туризм маҳсулотлари рақобатбардошлигини ошириш, маркетинг фаолиятини йўлга қўйиш ва экологик таълим-тарбияни тарғиб қилиш шулар жумласидандир.

Экотуризмни бошқаришдаги мавжуд ташкилий-иқтисодий механизмлар кўпинча таркибий жиҳатдан мукамал эмас, институционал асослар етарли даражада ривожланмаган бўлади, бу эса соҳанинг барқарор ўсишига тўсқинлик қилади. Хусусан, Фарғона вилоятида экотуризмни бошқаришда ҳудудий инфратузилманинг етарли эмаслиги, туристик маҳсулотларни диверсификация

қилиш даражасининг пастлиги, табиий ресурслардан самарали фойдаланишда мувофиқлаштирувчи механизмлар етишмаслиги каби муаммолар мавжуд.

Шу жиҳатдан, мазкур тадқиқот иши доирасида экотуризм фаолиятини ривожлантиришга қаратилган ташкилий-иқтисодий механизмларнинг назарий-амалий асосларини чуқур таҳлил қилиш, уларни такомиллаштириш йўналишларини ишлаб чиқиш ва амалий тавсиялар бериш асосий мақсад қилиб белгиланган.

**Мавзунинг илмий ва амалий аҳамияти** шундаки, у орқали Фарғона вилоятидаги экотуризм субъектлари ўртасидаги ҳамкорликни яхшилаш, молиявий ва ташкилий ресурсларни самарали жалб қилиш, ҳамда узоқ муддатли барқарор ривожланишни таъминлайдиган бошқарув моделларини ишлаб чиқиш имкони яратилади. Шунингдек, тадқиқот натижалари Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида ҳам амалиётга жорий этиш учун методик асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

### **Методологик жиҳатлари**

Экотуризм фаолиятини ривожлантиришда ташкилий-иқтисодий механизмларни тадқиқ этиш жаҳон ва маҳаллий илмий қарашларга, соҳанинг назарий асосларига, ҳамда тизимли таҳлил ва таҳлил асосида қарор қабул қилиш мезонларига таянади. Ушбу илмий тадқиқотда методологик ёндашувлар экотуризмни ривожлантиришда мавжуд муаммоларни аниқлаш, самарали механизмларни шакллантириш ва уларни такомиллаштиришга қаратилган.

### **Адабиётлар шарҳи**

Экотуризмни ривожлантиришда ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш масалаларига бағишланган илмий-тадқиқот ишлари турли илмий мактаб ва муаллифлар томонидан чуқур ўрганилган. Бу борада туризм иқтисодиёти, барқарор ривожланиш, ҳудудий менежмент ва ресурслардан оқилона фойдаланиш йўналишида қатор назарий ва амалий қарашлар шаклланган.

М. Honey (2008) "Ecotourism and Sustainable Development" китобида экотуризм фақат иқтисодий фойда эмас, балки ижтимоий адолат ва экологик масъулият билан боғлиқ бўлиши кераклигини қайд этади. Унда давлат ва нодавлат секторлар ўртасидаги институционал ҳамкорлик механизмларига алоҳида эътибор берилган.

Fennell, D. A. (2020) "Ecotourism" асарида экотуризмни бошқаришдаги вазифалар, этик ёндашувлар ва туристик ресурсларни сақлашга қаратилган идоравий ва бозор механизмлари кенг қамраб олинган.

Кабушкин Н.И. ва Туник Е.М. каби олимлар туризмни бошқаришда ташкилий моделлар, маркетинг ва логистика элементларининг аҳамиятини ўрганган. Улар ўз тадқиқотларида туризм инфратузилмасини такомиллаштиришда жойлашув, транспорт ва кадрлар сиёсатини узвий бирликда қарашни таклиф этади.

Қурбонов А., Жураев И., Юнусов Ҳ. каби муаллифлар экотуризмнинг ҳудудий хусусиятлари, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, кластерли

ёндашув ва давлат-хусусий шериклик асосида ташкил этиш каби механизмларни илмий асослаб берганлар.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, экотуризмни ривожлантириш масаласи кўп қиррали ва комплекс ёндашувни талаб этади. Бу борада халқаро тажриба ва миллий моделлардан биргаликда фойдаланиш, ҳамда ташкилий-иқтисодий механизмларни ҳар томонлама такомиллаштириш асосий йўналиш сифатида ажралиб туради.

## МУҲОКАМА

Экотуризм — бу табиий ресурслардан оқилона ва барқарор фойдаланишга асосланган, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда маҳаллий аҳолининг турмуш даражасини оширишга хизмат қиладиган замонавий туризм йўналишидир. Хусусан, Фарғона вилоятидаги бой табиий ресурслар, биологик хилма-хиллик, тарихий-этнографик объектлар ва тоғли ҳудудлар экотуризмни ривожлантириш учун катта салоҳиятга эга. Бироқ мавжуд ташкилий-иқтисодий механизмлар бу салоҳиятдан тўлиқ фойдаланиш имконини бермаяпти.

Олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳудуддаги экотуризм фаолиятида бир қанча муаммолар мавжуд:

- Маҳаллий даражада экотуризм фаолиятини мувофиқлаштирувчи алоҳида орган ёки механизмнинг йўқлиги;

- Инфратузилманинг етарли даражада эмаслиги, хусусан, экологик йўлақлар, ахборот марказлари, экофойдали транспорт хизматлари етишмовчилиги;

- Туристик маҳсулотларнинг диверсификация қилинмагани ва рақобатбардошлик даражасининг пастлиги;

- Давлат-хусусий шерикликнинг етарли даражада ривожланмагани ва хусусий инвестициялар камлиги;

- Табиатни муҳофаза қилиш ва туризм ўртасидаги мувозанатни сақлашда самарали бошқарув стратегиясининг йўқлиги.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун ташкилий-иқтисодий механизмларни тубдан қайта кўриб чиқиш ва комплекс ёндашувни жорий этиш зарур. Яъни, экотуризм субъектлари (маҳаллий ҳокимият, тадбиркорлар, аҳоли, нодавлат ташкилотлар, туристик операторлар) ўртасидаги ҳамкорликни институционаллаштириш, бошқарувни рақамлаштириш, инфратузилмани ривожлантиришга қаратилган грант ва субсидиялар тизимини жорий этиш зарур.

Шу билан бирга, Фарғона вилоятида экотуризмни ривожлантириш жараёнида ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик барқарорлик принципларини тўлиқ таъминлаш талаб этилади. Бунинг учун эко-кластерлар, “яшил иқтисодиёт” элементлари, экологик стандартлар (ISO 14001, 21401), ва билимли кадрлар тайёрлаш тизими жорий этилиши лозим.

Муҳокама жараёнида белгиланган асосий хулоса — Фарғона вилоятидаги экотуризмни самарали бошқариш учун инновацион, самарали ва ҳудудий хусусиятларга мослаштирилган ташкилий-иқтисодий механизмларни шакллантириш — стратегик заруратдир. Бунинг натижасида туризмнинг

барқарор ривожланишига, аҳоли бандлигини оширишга ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга хизмат қиладиган мукаммал тизим вужудга келади.

## АНАЛИЗ

**1.** Худудий салоҳият таҳлили. Фарғона вилояти Ўзбекистоннинг экологик ва географик жиҳатдан энг бетакрор ҳудудларидан бири ҳисобланади. Қўқон, Фарғона, Марғилон ва Риштон каби шаҳарлар яқинида жойлашган тоғли ҳудудлар, ободлашмаган биосфера ҳудудлари ва маданий мерос объектлари экотуризм учун улкан имкониятларни яратади. Бу ҳудудлар биологик хилма-хиллик, минерал сув манбалари ва ноёб экожойлар билан бой.

**2.** Мавжуд инфратузилма ҳолати. Фарғона вилоятидаги экотуризм инфратузилмаси ҳанузгача ривожланмаган ҳолда қолмоқда. Айниқса:

- Экологик йўлаклар (маршрутлар) етарли эмас;
- Экотуризм объектларига олиб боровчи транспорт инфратузилмаси сифатсиз ёки мавжуд эмас;
- Туристик ахборот марказлари, эко-гидлар, био-муҳофаза инфратузилмаларининг етишмовчилиги туризм салоҳиятидан тўлиқ фойдаланишга тўсқинлик қиладди.

**3.** Иқтисодий фаоллик таҳлили. Экотуризм фаолияти билан боғлиқ кичик бизнес субъектлари (меҳмон уйлари, қўл меҳнати маҳсулотлари, транспорт хизматлари) етарлича ташкил этилмаган. Бунинг асосий сабаблари:

- Давлат томонидан молиявий ёрдам ва имтиёзлар механизмнинг самарасизлиги;
- Инвестиция муҳитининг ноаниқлиги ва кафолат механизмларининг етишмаслиги;
- Маркетинг ва рақобат стратегияларининг етарлича йўлга қўйилмаганлиги.

**4.** Институционал бошқарув таҳлили. Туризм соҳасидаги ташкилий механизмлар асосан умумий туристик ривожланишга йўналтирилган бўлиб, алоҳида экотуризм учун махсус институтлар, агентликлар ёки ҳамкорлик платформалари йўқ. Шу боис, соҳада:

- Мувофиқлаштириш функцияси кучсиз;
- Хусусий сектор ва давлат ўртасидаги ҳамкорлик институционаллашмаган;
- Экологик таълим, стандартлар ва сертификатлаш соҳалари камроқ камраб олинган.

**5.** Социологик таҳлил (турист ва аҳоли фикри асосида). Олиб борилган сўровномаларга кўра:

- Туристларнинг 62%и экотуризм объектларига етишда транспорт қийинчиликларига дуч келган;
- 48%и экологик тозалик ва қулайлик шароитларидан норози;
- Маҳаллий аҳолининг 70%и экотуризмга қизиқиши бор, лекин лойиҳаларда иштирок этиш имкониятларига эга эмас.

Бу таҳлил шуни кўрсатадики, Фарғона вилоятида экотуризмни ривожлантириш имкониятлари катта, аммо ташкилий-иқтисодий механизмларни қайта кўриб чиқиш, уларни тизимлаштириш ва маҳаллий шароитга мослаштириш талаб этилади. Бунда инновацион бошқарув, давлат-хусусий шериклик, инфратузилмавий инвестициялар ва институционал ҳамкорлик механизмларини кучайтириш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

## 1-жадвал

### Фарғона вилоятида экотуризм фаолиятини бошқариш

| Кучли томонлар (S – Strengths)                                        | Заиф томонлар (W – Weaknesses)                                              |
|-----------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|
| Бой табиий ресурслар (тоғлар, ўрмонлар, минерал сувлар)               | Инфратузилманинг етарли эмаслиги (йўллар, эко-мехмонхоналар)                |
| Экотуризмга қизиқувчи аҳоли ва маҳаллий ҳунармандчиликнинг мавжудлиги | Экотуризмни мувофиқлаштирувчи махсус институт ва механизмлар йўқ            |
| Маданий ва тарихий мерос объектларининг кўплиги                       | Давлат-хусусий шерикликнинг ривожланмаганлиги                               |
| Регионал туризм салоҳияти юқори эканлиги                              | Рақобатбардош маркетинг стратегиялари йўқлиги                               |
| Экотуризмни қўллаб-қувватловчи қонунчилик асослари мавжуд             | Кадрлар етишмовчилиги, гидлар ва хизмат кўрсатувчиларнинг тайёргарлиги паст |

| Имкониятлар (O – Opportunities)                                                | Таҳдидлар (T – Threats)                                                               |
|--------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| Барқарор туризм бўйича халқаро грант ва инвестиция лойиҳаларини жалб қилиш     | Экотуризм фаолиятининг нотўғри ташкил этилиши табиий ресурсларга зиён етказиши мумкин |
| Электрон платформалар ва рақамли маркетингни жорий этиш                        | Табиий офатлар (сув тошқинлари, ер силкинишлар) хавфи                                 |
| Маҳаллий аҳолини фаол жалб қилиш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланиш          | Туризм хизматларининг сифатсизлиги ва туристларнинг қониқмаслиги                      |
| Давлат томонидан “яшил иқтисодиёт” ва экотуризмни қўллаб-қувватлаш тенденцияси | Экологик стандартлар ва назоратнинг заифлиги                                          |

Фарғона вилоятида экотуризмни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш учун кучли томонлар ва имкониятлардан фойдаланиб, мавжуд заиф жиҳатларни бартараф этиш ва ташқи таҳдидларга тайёр туриш зарур. Бунинг учун интеграциялашган ёндашув, давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги, ҳамда экологик барқарорлик тамойилларига асосланган бошқарув тизими зарур.

**2020–2024 йилларда Фарғона вилоятида экотуризмнинг иқтисодий таъсир кўрсаткичлари**

| Йил  | Яратилган янги иш ўринлари (та) | Туризмдан тушган солиқ тушумлари (млрд сўм) | Хусусий инвестициялар (млрд сўм) | Хунармандчилик савдоси (млрд сўм) | Агротуризм фаолиятидан даромад (млрд сўм) |
|------|---------------------------------|---------------------------------------------|----------------------------------|-----------------------------------|-------------------------------------------|
| 2020 | 120                             | 3.2                                         | 8.0                              | 1.4                               | 2.1                                       |
| 2021 | 160                             | 4.5                                         | 11.2                             | 2.0                               | 2.9                                       |
| 2022 | 210                             | 6.1                                         | 15.5                             | 2.9                               | 3.8                                       |
| 2023 | 275                             | 7.8                                         | 20.3                             | 3.7                               | 5.0                                       |
| 2024 | 350                             | 9.6                                         | 27.0                             | 4.8                               | 6.3                                       |

**Хулоса**

Фарғона вилоятида 2020–2024 йиллар мобайнида экотуризм фаолиятининг босқичма-босқич ривожланиши ҳудудий иқтисодий таъсир кўрсатди. Жумладан, янги иш ўринлари сони 2.9 баробарга ошгани, хусусий инвестициялар 3.4 барабарга кўпайгани, солиқ тушумлари ва маҳаллий аҳоли бандлигининг сезиларли ўсиши соҳанинг иқтисодий аҳамиятини очиқ намоён қилмоқда.

Хунармандчилик савдоси ва агротуризмдан тушган даромадлар ҳажми ортиб, кичик бизнесни ривожлантиришга замин яратди. Бу, ўз навбатида, туризм атрофида яратилган мултипликатив самара орқали инфратузилмани ривожлантириш, иш билан таъминлаш, бюджет тушумларини ошириш ва маҳаллий аҳолининг турмуш даражасини яхшилашга хизмат қилди.

Шунингдек, экотуризмнинг ривожланиши таълим, кадрлар тайёрлаш, логистика, ахборот технологиялари ва экологик менежмент соҳаларида ҳам иқтисодий фаолликни рағбатлантирди. Бу жараёнларнинг барқарор давом этиши учун самарали ташкилий-иқтисодий механизмлар жорий этилиши, давлат-хусусий шериклик кенгайтирилиши ва экологик стандартлар мустаҳкамланиши зарур.

**Фойдаланилган адабиётлар**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-yanvardagi PF-9-sonli “Respublikaga xorijiy turistlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2024-y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo‘mitasi ma’lumoti. 2016-2023 yillar statistikasi

3. Tourism: Principles and Practice. Pitman Publishing. OECD (2020). Rebuilding Tourism for the Future: COVID-19 Policy Responses and Recovery. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/>. Goeldner, C. R. & Ritchie, J. R. B. (2009). Tourism: Principles, Practices, Philosophies. Wiley, USA.
4. D. Uiver i D. Stoks "Экотуризм: понятия и практика" -, 2020.
5. R. Boshman i S. Vishen "Экотуризм и устойчивое развитие: новые перспективы и возможности" -, 2019
6. Эштаев, А. А. "Туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси." Т.: Фан 280 (2011).
7. Norchayev A.N., Adilova Z.D., Aliyeva M.T., Xursandov K.M. Turizm menejmenti: O'quv qo'llanma. -Т.: TDIU, 2011. -116-b.
8. Абдурахмонов К.Х. Менежмент туризма: Учебное пособие. - Т.: Филиал ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» в г. Ташкенте, 2013.;
9. Александрова А.Ю. Международный туризм. –Москва: Аспект Пресс, 2001. 12-бет.
10. Nasridinovna, T. O. (2025). Turizm sanoatida raqobatbardoshlikni oshirish va strategik yondashuvlar. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (10), 1405-1412.
11. Nasridinovna, T. O. (2024). Methods of Assessing the Competitiveness of Entrepreneurial Activity in Tourism Enterprises. Gospodarka i Innowacje., 46, 590-594.
12. Nasridinovna, T., & Mirzabahrom, M. (2024). Innovative Reforms and Economic Strategies in the Development of Domestic Tourism in Uzbekistan. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences, 3(4), 10-17.
13. Teshabayeva, O., & Rakhmanova, G. (2025, April). statistical insights and policy directions for sustainable tourism in Uzbekistan. In conference of modern science & pedagogy (Vol. 1, No. 1, pp. 170-176).